

جلوه‌های آموزه قدیس در زندگی مؤمنان ارتدوکس روسی^۱

* عبدمحمد مامیتف

** مترجم: محمد مدبر چهاربرج

[تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۰۳]

چکیده

پدیدارشناسی مفاهیم دینی، سیر تکامل و بسط آموزه‌ها، منازعه‌های الاهیاتی، اختلاف دیدگاه‌ها و تفاوت میان مذاهب و کلیساهای مختلف به دلیل اهمیتشان، به میزان چشمگیری محل توجه و بحث پژوهشگران این رشته واقع شده است. اما بررسی تأثیر این تعالیم و نقشی که در حیات روزمره مؤمنان و باورمندان ایفا می‌کنند، مسئله‌ای است که کمتر بدان پرداخته شده است. مقاله حاضر در پی آن است که نقش یکی از مهم‌ترین آموزه‌های کلیسای ارتدوکس روسی، یعنی آموزه قدیس، را در حیات مؤمنانش بکاود. این آموزه که درهم‌آمیختگی تنگاتنگی با آموزه شمایل دارد، یکی از پررنگ‌ترین عناصر الاهیاتی زندگی مؤمنان ارتدوکس روسی است. قدیسان، شمایل آنها و آیین‌های بزرگداشتشان زندگی مؤمن ارتدوکس را از بدو تولد تا مرگ تحت تأثیر قرار داده و مؤمنان این کلیسا مشتاقانه شعائر مرتبط با این آموزه را تکریم و تعظیم می‌کنند. برای این منظور ابتدا جایگاه قدیسان از منظر کلیسا و سپس جلوه‌های این آموزه در حیات مؤمنان ارتدوکس روس بررسی شده است.

کلیدواژه‌ها: قدیس، کلیسای ارتدوکس روسی، شمایل، اماکن زیارتی، ایام بزرگداشت قدیسان.

۱. مشخصات کتاب‌شناختی این اثر چنین است:

Abdimuhamet Mamytov (2013). "Rus Ortodoks Kilisesi'nde Azizlik Anlayışının Tezahürleri", *Rus Ortodoks Kilisesinde Azizlik*, pp. 202-203 & 217-236, Ankara: Berikan Yayınevi.

* استادیار دانشگاه قاضی آنتپ ترکیه.

** پژوهشگر و کارشناس ارشد ادیان ابراهیمی، دانشگاه ادیان و مذاهب قم kelkeshin@gmail.com

مقدمه

به رسمیت شناختن مقام قدیس از سوی کلیسا را قدیس‌نامیدن، اعلام قداست یا canonization می‌گویند. البته استفاده از این تعبیر برای افاده این معنا، بسیار متأخر است و در آثار پیشینیان به چشم نمی‌خورد. آنچه در آثار پیشینیان به آن برمی‌خوریم استفاده از جمله‌واره یا وصف «واردکردن به صف قدیسان» است، که همین ترکیب به همین شکل وارد زبان روسی نیز شده (Почтение к лику святых) و حتی امروزه نیز با وجود تعبیر Canonization، گاه در معادل آن استفاده می‌شود (Yuvnali, 1999: 41).

کلیسای ارتدوکس روسی قدیس‌شدن را نه به اراده شخص و نه کلیسای زمینی، بلکه فقط به اراده خدا و کلیسای آسمانی می‌داند. آنان معتقدند کلیسای آسمانی است که کسی را قدیس کرده و او را قداست می‌بخشد. کلیسای آسمانی نام فرد قدیس را به کلیسای زمینی می‌شناساند و کلیسای زمینی صرفاً قدیس‌بودن آنان را تصویب می‌کند نه مشروعیت‌بخشی و قدیس‌سازی. از همین‌رو نیز همواره ممکن است قدیسانی وجود داشته باشند که نامشان به کلیسای زمینی اعلام نشده باشد (Tsipin, 1996: 332).

گاه در کلیسای ارتدوکس روسی شاهد دعاکردن مؤمنان به درگاه کس یا کسانی هستیم که جزء قدیسان نیستند یا حتی بسیار کمتر شناخته شده‌اند. کلیسا نیز دعا به درگاه دیگر مؤمنانی را که بزرگ‌داشت ندارند ممنوع نکرده است (Fedotov, 2004: 15-16). دلیل این مسئله به آنچه اشاره شد باز می‌گردد؛ چه‌بسا کسانی جزء قدیسان باشند و نامشان به کلیسای زمینی اعلام نشده یا شاید در آینده اعلام شود. کلیسا فقط اراده خدا و کلیسای آسمانی را اجرا می‌کند.

نکته دیگری که در این مجال باید به آن اشاره کرد، نحوه اعلام قداست یا قدیس‌شمردن فرد است. به این معنا که در کلیسای ارتدوکس روسی، گاه مقام قدیسی فرد در شورای محلی یا نزد متصدیان محلی کلیسا، با موافقت پاتریارک، به تصویب می‌رسد که در این صورت قدیس محلی نامیده می‌شود و گاه این مقام برای فرد در شوراهاى عام تصویب و به رسمیت شناخته می‌شود، که در آن صورت قدیس عام نامیده می‌شود. به بیان دیگر، قدیسان در این کلیسا به دو دسته قدیس‌های محلی و قدیس‌های عام تقسیم می‌شوند. اسقف می‌تواند مؤمنی را که در حوزه کلیسایی‌اش بسیار محترم است، با اذن

پاتریارک، به عنوان قدیس اعلام کند. در صورتی که احترام و تکریم قدیس در جامعه افزایش یابد می‌تواند به عنوان قدیس عام درآید (Golubinski, 1903: 41).

جلوه‌های آموزه قدیس در زندگی مؤمنان ارتدوکس

دین و معتقدات دینی همواره تأثیرات عمیقی بر پیروان داشته است. مؤمنان با *ارزش‌انگاری* معتقدات دینی‌شان، در زیستن با آن باورها می‌کوشند. فرد مؤمنی که آموزه ایثار را ارزش می‌انگارد، می‌کوشد با ایثار و از خودگذشتگی در زندگی شخصی، این عقیده را وارد حیات خود کند. این مسئله درباره آموزه قدیس در کلیسای روسی نیز تطبیق‌پذیر است. روس‌ها که اعتقاد خاصی به مقام و آموزه قدیسی دارند می‌کوشند تا حد ممکن اعمال و مناسک مربوط به قدیسان را در زندگی خود رعایت کنند و زندگی‌شان را بدین وسیله معنویت و برکت ببخشند. این باورها تراکم و پراکنندگی بسیار دارد و همه زندگی مؤمن روس را پوشش می‌دهد.

برای بررسی جلوه‌های این باور در زندگی روزمره ارتدوکس‌های روس، آن را در دو بُعد زمانی و مکانی زندگی مؤمن ارتدوکس روسی بررسی خواهیم کرد. بُعد مکانی را در سه بخش کلیسا، خانه و اماکن زیارتی می‌کاویم و در بُعد زمانی نیز به روزهای بزرگداشت قدیسان اشاره خواهیم کرد.

الف. بُعد مکانی

۱. کلیسا

در کلیسای ارتدوکس روسی کلیساها مراکز دینی انگاشته شده و حیات دینی مؤمن با کلیسا آمیخته است. روس‌ها کلیساها را تجلی کلیسای آسمانی در زمین می‌دانند و معتقدند هنگامی که در کلیسا هستند در حضور و معیت خدا و قدیسان قرار دارند. به همین دلیل نیز حضور در کلیسا، میان ارتدوکس‌های روس اهمیت خاصی دارد. باید توجه داشت که طراحی کلیسا نیز با این باور همسو است. لذا اگر درون کلیسا شاهد استفاده بسیار از شمایل‌ها و نقوش حضرت عیسی و قدیسان هستیم، علاوه بر نقش ضروری که در اجرای برخی اعمال و مناسک دینی دارند، به دلیل باور به حضور و

معیت خدا و قدیسان است. این شمایل‌ها و نقوش علاوه بر اینکه تجلی زیبایی هستند در عین حال نمودی از کلیسای آسمانی هم هستند. همچنین، خدا و قدیسان از طریق این شمایل‌ها و نقوش کلیسایی، از کلیسای آسمانی ناظر و مراقب انسان‌ها هستند (Burenin, 2007: 69). با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان تلاش مؤمن روس برای حضور هر چه بیشتر در کلیسا را درک کرد.

فرد ارتدوکس روس با نزدیک شدن به کلیسا به محض دیدن شمایل عیسی مسیح و مریم مقدس، که معمولاً در سردر کلیساها موجود است، با احترام سلام می‌کند و در حالی که سر به زیر می‌اندازد صلیب می‌کشد. هنگام ورود به کلیسا نیز ابتدا در برابر شمایل عیسی مسیح و قدیسانی که در ورودی کلیسا قرار داده شده‌اند، می‌ایستد و در حالی که با احترام خم شده است دو بار صلیب می‌کشد. سپس دست یا لباس آن شمایل را می‌بوسد و برای بار سوم با احترام صلیب می‌کشد (Gippius, 2008: 33). آنها همین عمل را در برابر شمایل مخصوص آن روز که بر روی میزی کوچک و ظریف در برابر شمایلگاه (Iconostasis) قرار دارد تکرار می‌کنند (Osнови Pravoslavnoy ver, 2006: 12). فرد مؤمن در حین انجام دادن این اعمال برای بخشایش گناهانش ابتدا به ساحت خدا، و سپس به ساحت دیگر قدیسان، که در رأس آنها مریم مقدس قرار دارد، دعا می‌کند و از آنها شفاعت در نزد خدا را می‌طلبد (Burenin, 2007: 66-67).

فرد مؤمن ارتدوکس در حین به‌جا آوردن آیین‌های عبادی کلیسا، در برابر شمایل‌های قدیسان شمع روشن می‌کند. آنان شمع‌ها را قربانی‌های کوچکی پذیرفته‌اند که دعاها هم‌زمان با روشن کردن آنها به کلیسای آسمانی عروج می‌کنند و این نخستین گام مشارکت محسوب می‌شود. در حالتی نمادین نیز شمع‌ها را نمادی از شعله‌های عشق مؤمن به خدا و قدیسان می‌انگارند.

مؤمنان روس شمع‌ها را از قسمتی که در داخل کلیسا برای فروش شمع و شمایل و لوازم دینی تعبیه شده است خریداری می‌کنند. آنان قبل از آمدن به کلیسا پول خرید شمع را آماده می‌کنند، حتی به خردبودن پول نیز دقت می‌کنند تا از اعمال غیرضروری در کلیسا اجتناب کنند و مزاحم برادران دینی‌شان نیز نشوند (Ibid.: 71). این قسمت معمولاً در ورودی کلیسا قرار دارد.

انتخاب شمایل‌هایی که فرد مؤمن در برابر آن شمع روشن می‌کند به اختیار خودش است. اما شمایل‌های عیسی مسیح، مریم مقدس، قدیسی که روز بزرگداشتش است، اولویت دارد (Ibid.: 79). شمایل قدیسی که فرد مؤمن به نام او نام‌گذاری شده نیز از اهمیت برخوردار است. مؤمن روس معمولاً تا پایان شمع منتظر می‌ماند و با حضور قلب و خضوع در حالی که سر به زیر دارد شمع را می‌نگرد، دعا می‌کند و حاجت می‌طلبد. برای درک اهمیت این شمع‌ها، همین بس که متصدیانی که وظیفه تمیز کردن محل روشن کردن شمع‌ها را دارند، از برداشتن و دورریختن شمع‌های نیمه‌سوخته اکراه دارند. گاه مؤمنان دیگر نیز از رهاکردن شمع قبل از اتمام آن اظهار ناراحتی می‌کنند.

همچنین، مؤمنان ارتدوکس می‌کوشند با بردن فرزندان‌شان به کلیسا آنان را با کلیسا مأنوس و به وظایف دینی‌شان آشنا کنند، و چگونگی ادای احترام به قدیسان در حین آیین‌های عبادی، و نحوه تعظیم و بوسیدن دست شمایل قدیسان را به شکلی عملی به فرزندان‌شان بیاموزند.

یکی از مهم‌ترین بخش‌های کلیساهای روسی شمایلگاه است، سازه‌ای دیواره‌مانند متشکل از شمایل‌ها که در رأس آن شمایل عیسی مسیح و سپس قدیسان قرار می‌گیرد. در گذشته، شمایلگاه‌ها در پنج طبقه ساخته می‌شد که امروزه نیز غالباً از این سنت پیروی می‌شود (Demirci, 2005: 61). آیین‌های عبادی نیز در برابر شمایلگاه به جا آورده می‌شوند. روحانیان دینی در برابر شمایلگاه می‌ایستند، بخور می‌سوزانند و دعا می‌خوانند. روحانیان متصدی امر حین به‌جا آوردن آیین‌های عبادی، هنگام توجه به هر شمایل همراه با جماعت صلیب می‌کشند و به این شکل به خدا و ساحت قدیسان ادای احترام می‌کنند.

۲. خانه

چنانچه از مطالعات تاریخ ادیان به دست می‌آید، خانه در جوامع دینی مکانی مقدس انگاشته می‌شده است. کف خانه مادر زمین و سقف آن ستون‌های آسمان بوده است. خانه محل پیوند آسمان و زمین انگاشته می‌شد. ستون مرکزی خانه، که قوام خانه به آن بود، نیز تقدس داشته است. همچون نقطه ثقل کیهانی که کیهان به دور آن می‌چرخد، ستون اصلی

خانه نیز نقطه ثقل و مرکز خانه بوده است. درگاه یا ورودی خانه نیز جداکننده امر مقدس از نامقدس، درون خانه از بیرون آن، بوده است (Eliade, 1996: 32-34).

ارتدوکس‌های روس خانه را کلیسا یا نیایشگاهی کوچک می‌انگارند. خانه جایی است که فرد مؤمن در تنهایی، خستگی و فرصت‌های کوچک می‌تواند در آن نیایش کند. به بیان دیگر، می‌توان گفت خانه امتداد کلیسا است. و از همین‌رو نیز مقدس انگاشته می‌شود. خانه‌ها به کلیساها شباهت دارند، یا حالت کوچک و ساده‌ای از آن هستند. وجود شمایل‌ها، شمایلگاه‌های خانگی و دعا‌های دسته‌جمعی از جمله این شباهت‌ها است.

شمایل‌ها در صورت امکان در همه جای خانه، حتی در ورودی‌ها یا آشپزخانه نصب می‌شود (Alekseev, 2000: 5, 6). حتی در گذشته رسم بوده است که بر سردر ورودی خانه‌ها نیز شمایل‌هایی نصب می‌کرده‌اند، که اعتقاد به حفظ ساکنان خانه از بلاها و بدی‌ها وجود داشت. شمایل «گلبن فروزان مریم مقدس» (Mary as the Burning Bush / Неопалимая Купина) در آن میان به دلیل اعتقاد به حفظ خانه از آتش‌سوزی رواج داشته است (Mesheryakova, et al, 2006: 342).

در گذشته رسم بود که در مقابل شمایلگاه خانه، همواره چراغی روغنی روشن نگه می‌داشتند. شعله این چراغ روغنی نیز هر سال در شب عید پاک در آیینی مجدد روشن می‌شد. در این آیین، نیمه‌شب، تمام شمع‌ها خاموش می‌شد و از نو با شمعی که از بیرون به داخل خانه می‌آوردند، روشن می‌شد. این حرکت، تمثیلی از زندگی دوباره عیسی پس از مرگ و پیروزی نور بر تاریکی بوده است (Bulgurlu, 2005: 27).

شمایلگاه خانگی در خانه‌های مؤمنان ارتدوکس روسی در سمت شرقی اتاق قرار دارد (Alekseev, 2000: 8)؛ چراکه چنین اعتقادی هست که خداوند باغ عدن را، که حضرت آدم در آن سکنا داده بود، در شرق خلق کرده بود (پیدایش ۲: ۸). روح، حزقیال را بر دروازه شرقی خانه خداوند، که به سوی شرق متوجه است، برده بود (حزقیال ۱۱: ۱). ظهور حضرت عیسی نیز از سمت شرق خواهد بود (متی ۲۴: ۲۷). اما گسترش زندگی شهرنشینی، مخصوصاً در آپارتمان‌ها که با محدودیت‌هایی نیز همراه است، سبب شده است شمایلگاه در هر مکانی از خانه که امکان بهتری برای دعاکردن دارد، قرار بگیرد.

جایی که شمایلگاه خانگی قرار دارد «کنج سرخ» (Red Corner/ красный угол) نامیده می‌شود. تاقچه یا طبقه‌ای که شمایل‌ها بر آن قرار می‌گیرند نیز «کیوت» (Kiot/ Киот) نامیده می‌شود (Aleksseev, 2000: 5, 6).

علاوه بر همه اینها، در خانه شخص ارتدوکس روس، حتماً صلیب، شمع، کتب دعا و نیایش و آب مقدس نیز هست. همچنین، روس‌ها معتقدند در قسمت شمایلگاه خانگی که اشیای مقدس و شمایل‌ها قرار دارند، نباید کتب دنیوی یا عکس و تصویر صاحب‌خانه یا مجسمه و لوازم تصویری برقی قرار داشته باشد (Aleksseev, 2000: 9; Mesheryakova, et al, 2006: 174). شاید شرعاً مشکلی نداشته باشد اما مؤمن روس به این مسائل اهمیت می‌دهد. همچنین، گاه مؤمن ارتدوکس روس حین دعا در برابر شمایلگاه خانگی خویش، شمع یا شمع‌هایی روشن می‌کند که غالباً از کلیسا خریداری کرده است.

در باب زیبایی و ارج نهادن به شمایلگاه نیز باید افزود فرهنگ خریدن گل که در مردم روس عمیقاً ریشه دارد سبب شده است عموماً در خانه‌ها گل‌های تازه وجود داشته باشد. روس‌ها از این گل‌های تازه مقابل شمایل‌ها قرار می‌دهند و به این شکل عشق و علاقه‌شان به قدیس و شمایل‌ها را ابراز می‌کنند. همچنین، سنتی دیرین وجود دارد که چارچوب شمایل‌ها را به دستمال یا حوله‌هایی لطیف می‌پیچند. این رسم اشاره به حوله یا دستمالی دارد که عیسی مسیح پس از شستن صورتش در نهر اردن، صورتش را با آن پاک کرد، تصویر چهره‌اش به آن درآمد و آن را به پادشاه آنگار فرستاد. هنگامی که کشیش حین نیایش آب مقدس را می‌پاشد، ممکن است به صورت مؤمنی بپاشد، برخی مؤمنان آن را با دستمالی پاک می‌کنند و سپس از این دستمال برای پیچیدن شمایل استفاده می‌کنند (Aleksseev, 2000: 11).

در میان شمایل‌های شمایلگاه خانگی مؤمنان ارتدوکس روسی، پس از شمایل عیسی مسیح و مریم مقدس، حتماً شمایل قدیس نیکولای (270- Saint Nicholas /свѣтой Николай) (343) وجود دارد؛ چراکه معتقدند خداوند لطف ویژه‌ای به وی داشته است. شمایل قدیسانی که نامشان در اعضای خانواه قرار دارد نیز حتماً هست. شمایل‌های ایلینا نبی و قدیسان پطرس و پولس نیز جزء شمایل‌هایی است که در خانه هر مؤمن ارتدوکس روس

هست. شمایل‌های قدیس گیورگی پابدونس (Saint George/ Георгий Победоносец) و قدیس پانتلیمون (Saint Pantaleon / святой Пантелеимон) نیز از شمایل‌هایی است که در اغلب خانه‌ها هست. اما نهایتاً انتخاب شمایل‌های شمایلگاه‌های خانگی سلیقه‌ای است و قانون یا تأکید خاصی ندارد. کسانی که شمایلگاه‌های بزرگ‌تری دارند از قدیسان روسی و نیز از رهبران کلیسای پیشامعاصرشان نیز استقبال می‌کنند (Alekshev, 2000: 18-19 به نقل از: Filipp, 2007: 9-10). ترتیب چینش شمایل در شمایلگاه‌های خانگی نیز معمولاً از این قرار است. شمایل‌های عیسی مسیح در رأس قرار می‌گیرد. در سمت راست، شمایل‌های مربوط به مریم مقدس جای می‌گیرد. در مراتب پایین‌تر، ابتدا ملانک و سپس قدیسان دیگر قرار می‌گیرند. همچنین، کتاب‌های «راهنمای برپایی شمایلگاه خانگی» نیز وجود دارد که افراد می‌توانند با مراجعه به آن به این مسئله مهم مبادرت ورزند (Gippius, 2008: 140). شمایل‌هایی که خیلی از عمرشان گذشته، و رنگ و رویشان رفته است، می‌توانند در شمایلگاه مانده یا برداشته شوند و در گوشه‌ای نگاه داشته شوند. بعضاً نیز دیده شده که شمایل‌های قدیمی را درون نهرها می‌اندازند. برخی دیگر ممکن است شمایل‌های قدیمی را به کلیسا بدهند تا در آنجا بسوزانند. گاهی هم مؤمنان خود اقدام به سوزاندن آنها می‌کنند. اما محل ریختن خاکستر شمایل‌های سوخته شده اهمیت دارد و معمولاً آن را در مکانی تمیز همچون زیر درخت یا گورستان می‌ریزند (Ibid.: 140).

۳. اماکن زیارتی

اماکن زیارتی و اعمال حول محور این اماکن، از پدیده‌های دینی موجود در تمام ادیان است. پیروان ادیان در تقسیم‌بندی امور به مقدس و نامقدس زمین را هم از این مسئله استثنا نکرده و آن را نیز به مقدس و نامقدس تقسیم کرده‌اند. اماکن مقدس اهمیت ویژه‌ای دارند و با دیگر اماکن غیرمقدس متفاوت‌اند. از آثار مشهود این اندیشه تلاش دینداران برای زندگی در این اراضی مقدس یا نزدیک به اینها است (Eliade, 1996: 1-24). مسئله زیارت نیز از همین جا سرچشمه می‌گیرد. هرچند در چگونگی و نحوه زیارت در ادیان و مذاهب مختلف تفاوت‌های بسیار وجود داشته باشد، اما نهایتاً به اعتبار هدف می‌توان همه آنها را تحت عنوان جامع «زیارت» جمع کرد (Günay, Güngör, 2001: 10).

زیارت نیز در کلیسای ارتدوکس روسی تحت تأثیر مستقیم آموزه قدیس است. روس‌ها محل زندگی، محل وقوع حوادث مهم زندگی، محل نشان‌دادن معجزه، مقابر و محل وجود شمایل‌های خاص قدیسان را مقدس می‌شمرند و به زیارت آن می‌روند. زائران معتقدند لطف خداوند به اجساد و شمایل قدیسان همچنان ادامه دارد و منقطع نشده است و می‌کوشند با رفتن به آنجا در آن مشارکت کنند (Mesheryakova, et al, 2006: 357).

ریشه آموزه اماکن مقدس و زیارت را در عهد قدیم دانسته‌اند و اعطای سرزمین مقدس برای زندگی قوم مقدس برگزیده از جانب خداوند را بارزترین نمود این آموزه تلقی می‌کنند. باید افزود در عهد قدیم علاوه بر ارض مقدس از مکان‌های مقدس دیگری نیز سخن به میان می‌آید که سبب ساخت اماکن مقدس در آن شده‌اند. این مکان‌ها دروازه‌های آسمان هستند.^۲ معبد سلیمان نیز مقدس‌ترین مکان دوران عهد قدیم محسوب می‌شود.

مفهوم «مکان مقدس» در دوره عهد جدید نیز ادامه یافته و نخست محل زندگی عیسی مسیح و محل وقوع اتفاقات مربوط به وی مقدس انگاشته می‌شود. همچنین، اماکن مربوط به قدیسان، که در رأس آنها مریم مقدس است، نیز مقدس انگاشته شده است. از همان بدو ورود مسیحیت به میان روس‌ها، اماکن مقدس اهمیت خاص داشته و دارد.

روس‌ها علاوه بر اماکن مقدس داخل روسیه، به اماکن مقدس خارج از روسیه نیز اعتقاد دارند و برای زیارت می‌روند. برای این منظور تورهای زیارتی داخل و خارج از کشور در میان روس‌ها رواج بسیار دارد. در میان اماکن زیارتی خارج از کشور کوه آتوس (Mount Athos) برای روس‌ها اهمیت بسیار دارد و زیارت این مکان برای مردان مؤمن روس به نوعی تبدیل به سنت شده است. این مکان را برخی از قدیسان روس، به‌ویژه قدیسان راهب، نیز زیارت کرده‌اند. زیارت مقبره قدیس نیکولای در شهر باری (Bari) ایتالیا نیز برای روس‌ها اهمیتی ویژه دارد. با توجه به اینکه لطف خدا از بدن و جسد وی منقطع نشده، و او مشمول لطف ویژه خداوند بوده است، معتقدند مریضان بسیاری آنجا شفا یافته‌اند.

شاید اهداف زیارت را نتوان به راحتی برشمرد اما عمدتاً روس‌ها با اهدافی چون مشارکت در فیض لاینقطع خداوند به بدن قدیسان، استفاده از محضر روحانیان و متدینان خاص که در اماکن زیارتی چون صومعه‌ها ساکن‌اند، طلب حاجت، کسب خیر و برکت مادی و معنوی، شفای بیماران و طلب بخشایش گناهان به زیارت می‌روند (Mesheryakova, et al, 2006: 357). کلیساهای حاوی امانات مقدس نیز جایگاه خاصی دارد. همچنین، در خود اماکن مقدس نیز کلیساهایی که شمایل مریم مقدس را دارند در اولویت‌اند.

مثلاً شمایل «مادر خدا»ی ولادیمیر (Theotokos of Vladimir / Владимирская Икона Божией Матери) در کلیسای جامع اوسپنسکی (Dormition Cathedral / Успенский Собор) که در کرملین روسیه قرار دارد یکی از پربازدیدترین اماکن درون‌مرزی محسوب می‌شود. یکی دیگر از اماکن بسیار محبوب زیارتی کلیسای جامع آرخ آنگلسک (Cathedral of the Archangel / Архангельский собор) در کرملین مسکو است که حاوی شمایل «سماء مبارک» (The blessed heaven / Благодатного неба) مریم مقدس است. به همین شکل شمایل «دُن» (Our Lady of the Don / Донская икона Божией Матери) آن حضرت که در صومعه دونسکوی (Donskoy Monastery / Донской монастырь) در مسکو قرار دارد و به این مکان تقدس بخشیده است.

از دیگر اماکن زیارتی می‌توان به اماکن دربردارنده شمایل‌های قدیسان اشاره کرد. در این میان شمایل قدیس نیکولای جایگاه خاصی دارد. مثلاً در یکی از کوه‌های منطقه اولیانوفسک (Ulyanovsk / Ульяновск) روسیه معبدی که دربردارنده یکی از شمایل‌های این قدیس است، مکانی مقدس و زیارتی شمرده می‌شود. امروزه هر سال در ماه می، تورهای زیارتی به این ناحیه برگزار می‌شود (Tsehanskaya, 1998: 21). باورهای عمیقی در عموم مردم به شفای بیماران سخت از این مکان مقدس وجود دارد. گیاهان و سبزه‌های اطراف این معبد هم مقدس شمرده شده و از این رو چیده می‌شوند. گاه دیده می‌شود برخی زائران برای صعود از کوه، راه سخت و خطرناک را بر مسیر راحت‌تر ترجیح می‌دهند. حتی گاه این عمل را مکرر تکرار می‌کنند. چنانچه گفته می‌شود در گذشته برخی پدران برای صعود به این کوه و زیارت این مکان، سنگ‌های سنگینی را به دوش

گرفته و بالا می‌رفته‌اند. آنان معتقد بودند این سختی کشیدن سبب بخشوده شدن گناهانشان می‌شود (Ibid.: 22-24).

سایر قدیسان نیز مهم‌اند و اماکن حاوی امانات مقدس یا شمایل آنان زیارت می‌شود. برای نمونه بار دیگر از کلیسای جامع اوسپنسکی نام می‌بریم. این کلیسا در روسیه اهمیت بسیار دارد و مقابر مقدس متروپولیتن‌های قدیمی چون قدیس پیترو (St. Peter of Moscow)، قدیس فیوگنوست (St. Theognostus of Kiev)، قدیس یوحنا اهل تابولسک (St. John of Tobolsk)، قدیس مکاریوس (St. Macarius of Moscow) و قدیس فیلیپ (St. Philip II) و پاتریارک‌های قدیمی چون قدیس ایوو (St. Job of Moscow / Иов) و قدیس گرموگن (Patriarch Hermogenes of Moscow / Патриарх Гермоген) در آنجا واقع شده است. پیکر مطهر قدیس میخائیل چرنیگوسکی (Saint Michael of Chernigov / Михайл Черніговский) و قدیس دیمتری دونسکوی (Saint Dmitry Ivanovich Donskoy) نیز در کلیسای جامع آرخ‌انگلسک قرار دارد.

در این میان باید به صومعه قدیس الکساندر سویرسکی (Alexander-Svirsky Monastery) (۱۴۴۸-۱۵۳۳) نیز اشاره کرد. دستور ساخت این صومعه در مکاشفه‌ای به وی الهام شده بود. وی طبق آنچه در مکاشفه بدان امر شده بود دو کلیسا به نام‌های تثلیث و تجلی ساخت. امروز این دو کلیسا در صومعه قرار دارند و آن را به دو بخش تقسیم کرده‌اند. بخش تثلیث و بخش تجلی. همچنین، بدن مطهر قدیس نیز در کلیسای تجلی صومعه قرار دارد. در روز عید پنطیکاست، بدن مطهر قدیس در مراسمی آیینی از کلیسای تجلی به کلیسای تثلیث در همان صومعه حمل می‌شود. و در روز دوم عید پنطیکاست بدن مطهر بازگردانده می‌شود. در روزهای بزرگداشت این مکان مقدس، حدود ۴۰ هزار زائر از این مکان زیارت می‌کنند. شفای بیماران، ادای حاجت و تبرک و تیمن در این مکان طلب می‌شود.

صومعه کیوو-پچرسکی (Kiev Pechersk Lavra / Киево-Печерская лавра) از قدیمی‌ترین صومعه‌های روسیه، که در سال ۱۰۵۱ قدیس آنتونی پچرسکی (Anthony of Kyiv / Антоний Печерский) بنیان‌گذاری کرد نیز از اماکن زیارتی مشهور میان ارتدوکس‌های روس محسوب می‌شود. این مکان در گذشته مرکزی دینی بوده که تأثیرات بسزایی بر فرهنگ

روسی داشته است. روحانیان و مبلغان بسیاری در این مکان تربیت شده‌اند و راهبان مشهور بسیاری در اینجا زندگی کرده‌اند. همچنین، گفته می‌شود در این مکان حدود ۱۸۰ قدیس راهب مدفون‌اند (Fedotov, 2004: 61).

صومعه تثلیث مقدس سرگئی (Trinity Lavra of St. Sergius / Троице-Сéргиева Лавра) که در سال ۱۳۳۷ میلادی قدیس سرگئی رادونژسکی (St. Sergius of Radonezh / Сéргий Радонежский) تأسیس کرد نیز جایگاه خاص خود را در این میان دارد. زائران برای قدردانی از زحمات وی برای کشورش، و برای دعاکردن به ساحتش، به زیارت وی می‌روند (Trostnikova, 2007: 227).

نهایتاً باید چند نمونه دیگر به این فهرست کوتاه و مجمل بیفزاییم؛ مقبره قدیسه کسنیا اهل سنت پیترزبورگ (Saint Blessed Xenia of St. Petersburg / Святая блаженная Ксения Петербургская)، صومعه قدیس تیخون اهل زادونسک (Saint Tikhon of Zadonsk / Тихон Задонский) و منطقه بوتووسکی پالیگون (Butovo Firing Range / Бутовский полигон) در حومه مسکو که در دوره تاریک حاکمیت کمونیسم بین سال‌های ۱۹۳۰ تا ۱۹۵۰ حدود ده هزار انسان به دلیل باور دینی‌شان در آنجا کشته و دفن شده‌اند و گفته می‌شود از این تعداد دویست نفرشان قدیس بوده‌اند. هر سال در چهارمین شنبه پس از عید پاک در این مکان مراسمی دینی برگزار می‌شود (Mesheryakova, et al, 2006: 358).

اماکن مقدس را نیز به تبع قدیسان می‌توان به عام و محلی تقسیم کرد، چه اماکن مربوط به حیات و امانات مقدس قدیسان محلی نیز بی‌شمارند. این مقاله کوتاه نه در صدد پرداختن به آنها است و نه امکان آن را دارد.

ب. بُعد زمانی

در کنار تقدس مکان، تقدس زمان نیز از مفاهیمی است که در هر دین و مذهبی به آن برمی‌خوریم. عمدتاً علت تقدس زمان، مقارنت و هم‌زمانی آن با حادثه یا مسئله‌ای دینی در گذشته است. دینداران همواره تقدس زمان را با برگزاری آیین‌های خاصی بزرگ‌داشته‌اند. این آیین‌ها بیشتر به منظور بازسازی و تکرار آن واقعه یا مشارکت در آن است (Eliade, 1996: 48-49).

تکریم و بزرگ‌داشت وقایع مهم دینی در کلیسای ارتدوکس روس اهمیت ویژه دارد. آنها تقریباً تمام مسائل دینی مهم را مقدس می‌شمرند و برای آن بزرگ‌داشت برگزار می‌کنند. به گونه‌ای که در تمام طول سال روز بزرگ‌داشت قدیسان است و گاه در یک روز، بزرگ‌داشت چند قدیس قرار می‌گیرد. مهم‌ترینشان نیز اعیاد دوازده‌گانه‌ای است که برای تکریم عیسی مسیح و مریم مقدس برگزار می‌شود. بیشتر این اعیاد تاریخ ثابتی دارد اما برخی نیز تاریخشان در تقویم متغیر است. علاوه بر این دوازده عید، هر یکشنبه برای مؤمن ارتدوکس مهم است. آنها یکشنبه را «پاسکالیای کوچک» (عید پاک کوچک) می‌انگارند (Trostnikova, 2007: 8-9).

زمان برگزاری مراسم بزرگ‌داشت از غروب روز گذشته تا ظهر آن روز است. مثلاً روز بزرگ‌داشت قدیس نیکولای ۱۹ ماه ژانویه است. مراسمی که برای وی برگزار می‌شود از غروب روز ۱۸ ژانویه آغاز و تا ظهر نوزدهم ادامه دارد. تعداد قدیسان در کلیسای روس بسیار است و همان‌طور که گذشت گاه در یک روز گرامی‌داشت چند قدیس قرار می‌گیرد؛ که در آن صورت قدیس مهم‌تر در اولویت واقع می‌شود. اما نام سایر قدیسان آن روز هم در مراسم ذکر می‌شود. همچنین، قدیسان در مکان‌هایی که به نام و افتخارشان بنا شده است بیشتر تکریم می‌شوند (Mesheryakova, et al, 2006: 181).

فرد مؤمنی که وارد کلیسا می‌شود با توجه به شمایی که روی کرسی در مرکز کلیسا قرار دارد، به راحتی متوجه قدیسی می‌شود که مراسم بزرگ‌داشتش است. مراسم بزرگ‌داشت قدیسی که صاحب نام وی است نیز بسیار مهم است؛ چراکه این قدیس در طول عمر همراه او و محافظ او در کلیسای آسمانی بوده و خواهد بود. مؤمن روس معمولاً در روز بزرگ‌داشت این قدیس در مراسم کلیسا شرکت کرده، شمع روشن می‌کند. پس از مراجعت به خانه نیز در شمایلگاه خانگی‌اش در برابر شمایل وی شمع روشن می‌کند (Ekimcheva, 2005: 9).

از منظری دیگر می‌توان گفت کلیسای ارتدوکس روسی مقام قدیسان را در دو شکل جمعی و انفرادی تکریم می‌کند و بزرگ می‌دارند. بزرگ‌داشت جمعی که مهم‌ترین نمونه‌اش اولین یکشنبه پس از پنطیکاست است، تکریم، تقدیس و بزرگ‌داشت مقام قدیسان به صورت جمعی است. بزرگ‌داشت انفرادی نیز سالروز بزرگ‌داشت هر قدیس در روز خاصی است که بدان اشاره شد.

برای تبیین بیشتر مسئله به ذکر نمونه‌هایی از بزرگداشت‌های جمعی خواهیم پرداخت. نخستین و مهم‌ترین روز بزرگداشت جمعی قدیسان روز یکشنبه پس از پنطیکاست است. زیرا روح القدس در روز پنطیکاست بر حواریون ظاهر شد و این روز، روز تأسیس و تولد کلیسا است. با توجه به اینکه قدیسان بارزترین تمثیل‌گران کلیسا هستند، [در اولین یکشنبه سالروز تأسیس کلیسا] همه قدیسان تکریم و تقدیس می‌شوند. از دیگر دلایل تکریم و تقدیس جمعی قدیسان، وجود قدیسان کمتر شناخته‌شده یا قدیسانی است که هنوز نامشان به کلیسای زمینی اعلام نشده است؛ همچون کسانی که در قرن‌های نخست مسیحیت تحت شکنجه‌ها و ستم‌های فراوان شهید شدند و نامی از ایشان نیست (Tsarevski, 2006: 32).

ارتدوکس‌های روس که در یکشنبه مذکور مقام همه قدیسان را به صورت جمعی تکریم کردند و بزرگ داشتند، یکشنبه بعد^۳ قدیسان ارتدوکس روسی را به طور جمعی تقدیس و تکریم می‌کنند. در این روز سروده‌ها خوانده می‌شود و ستایش‌ها برای قدیسان به جا آورده می‌شود (Kaleda, 2001: 95).

از جمله روزهای تکریم جمعی قدیسان می‌توان به روز یکشنبه پیش از تولد عیسی مسیح اشاره کرد. این هفته که موسوم به هفته پیامبران یا شجره مقدسه (Sunday of the Holy Genealogy) است در کلیسای ارتدوکس روسی حائز اهمیت است. مؤمنان روس در این روز پیامبران پیش از عیسی مسیح تا حضرت آدم را، به عنوان شجره و دودمان رسالت تقدیس و تکریم می‌کنند. پیامبران پیشین انسان‌ها را به راستی و دین الاهی فرا خوانده و همگی مژده رسالت عیسی را داده و مردم را به انتظار وی دعوت کرده بودند. از این رو در این روز روس‌ها پیش از آغاز عشای ربانی، به ساحت پیامبران دعا می‌خوانند و از آنها نزد خدا شفاعت می‌طلبند. در گذشته، در این روز فقط حضرت ابراهیم، اسحاق و یعقوب تکریم و تقدیس می‌شده‌اند ولی با گذر زمان در این روز همه پیامبران تا عیسی مسیح تکریم و تقدیس می‌شوند. آغاز این مراسم به نیمه دوم قرن چهارم میلادی باز می‌گردد (Jivov, 1994: 79-80).

روز ۲۲ ماه مارس روز تکریم ۴۰ شهید است؛ شهدایی که در ۳۱۳ میلادی به دلیل ایمان به مسیحیت تحت آزار و شکنجه فراوان به بت‌پرستی باز نگشتند و نهایتاً شهید

شدند. در گذشته رسم بود که روس‌ها در این روز به یاد این ۴۰ شهید، ۴۰ عدد نان کوچک پرنده‌شکل می‌پختند.

۳۰ ماه ژوئن روز بزرگداشت ۱۲ حواری، ۳۰ ماه دسامبر نیز بزرگداشت پدران قدیس باسیل اهل قیصریه (Basil of Caesarea / Василий Великий)، قدیس گریگوری اهل نازیانزوس (Gregory of Nazianzus / Григорий Богослов)، و قدیس یوحنا زین‌دهان (John Chrysostom / Иоанн Златоуст) است (Jivov, 1994: 104). ۲۸ آگوست و ۲۸ سپتامبر نیز قدیسان صومعه کیوو-پچرسکی به صورت جمعی تقدیس و تکریم می‌شوند (Ibid.).

نمونه‌های بزرگداشت قدیسان به قدری است که در این مجال ننگجد. هر ناحیه یا ایالت تکریم دسته‌جمعی قدیسانش را برگزار می‌کند. قدیسان کازان، قدیسان نووگوراد، قدیسان بلاروس، قدیسان رادونژ، قدیسان روستو، یاروسلاوسکی و ... یا حتی جابه‌جایی پیکر مطهر قدیسان نیز بزرگداشت‌هایی دارد. مثل بزرگداشت جابه‌جایی پیکر مطهر قدیس دانیل اهل مسکو (Daniel of Moscow / Даниил Александрович)، قدیس الکساندر نوسکی (St. Alexander Yaroslavich Nevsky / Александр Ярославич Невский) و قدیس الکساندر سویرسکی که در روز ۱۲ سپتامبر برگزار می‌شود؛ یا بزرگداشت صدسالگی‌ها برای قدیسان. حتی برخی روزهای هفته و ساعت‌ها نیز به نام قدیسان نام‌گذاری می‌شود. مثلاً پنج‌شنبه هر هفته به نام قدیس نیکولای، محبوب‌ترین قدیس ارتدوکس‌های روس است. روس‌ها هر پنجشنبه وی را تقدیس و تکریم می‌کنند و مقامش را بزرگ می‌دارند. یا قدیسه یودوکیا دیمیتریفنا اهل مسکو (Eudoxia of Moscow / Евдокия Дмитриевна) که هر سه‌شنبه ساعت ۰۰:۱۷ زمان بزرگداشت او است.^۴

نتیجه

چنانچه گذشت، آموزه قدیس و شعائر حول آن، یکی از مهم‌ترین ابعاد حیات دینی مؤمن ارتدوکس روسی را شکل می‌دهد. این آموزه علاوه بر حیات اجتماعی مؤمنان، بُعد فردی زندگی مؤمن ارتدوکس روس را نیز تحت تأثیر قرار داده و مؤمن روس حتی در کنج خانه خویش نیز قدیسان را تکریم و تجلیل می‌کند. زیارت اماکن مقدس، آیین‌های بزرگداشت، تکریم شمایل‌ها و آموزه‌هایی چون توسل و شفاعت همه به

نوعی با این آموزه گره خورده است. از این رو باید آموزه قدیس را برجسته‌ترین بُعد دینی حیات مؤمن ارتدوکس روسی دانست.

مؤمنان ارتدوکس روسی که تعظیم و تکریم شعائر مرتبط با این آموزه را مشتاقانه به جا می‌آورند، می‌کوشند فرزندانشان را نیز از همان دوره کودکی با قدیسان، داستان‌های آنها، شمایل و بزرگ‌داشتشان آشنا کنند. آنها فرزندانشان را از همان سنین کودکی به کلیسا می‌برند و می‌کوشند نحوه تعظیم و تکریم شمایل قدیسان را به طور دقیق از همان سنین بیاموزند. کودکان ضمن آشنایی با قدیسان می‌آموزند که در مشکلات و خواسته‌هایشان از آنان طلب یاری کنند. در صورت هم‌نامی کودک با قدیس خاصی، وی قدیس را حامی و پناه خویش می‌داند و به شمایل‌های وی تعظیم می‌کند و تکریم ویژه‌ای به جا می‌آورد.

به این ترتیب زندگی مؤمن ارتدوکس از بدو تولد با آموزه قدیس گره خورده، در تمام طول زندگی با به‌جای آوردن شعائر تکریم و تعظیم قدیسان همراه است. این تعظیم و تکریم به شکل زیارت اماکن مقدس، شرکت در آیین‌های بزرگ‌داشت و تکریم شمایل قدیسان بروز می‌یابد. نهایتاً با مرگ نیز این ارتباط پایان نمی‌یابد بلکه پیوند جدیدی ایجاد می‌شود. با توجه به اینکه مؤمن ارتدوکس روس در هر روزی که فوت کند روز بزرگ‌داشت قدیسی است، سالروز درگذشت وی با بزرگ‌داشت یکی از قدیسان هم‌زمان است، و بازماندگان در سالروز وفات وی آن قدیس را هم تجلیل می‌کنند.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای عیسی مسیح و مریم مقدس بوسیدن دست و پا، اما برای دیگر قدیسان فقط بوسیدن دست مرسوم است.
۲. آشکارترین افاده این معنا در کتاب مقدس مربوط به رؤیای یعقوب است: «و خوابی دید که ناگاه نردبانی بر زمین بر پا شده، که سرش به آسمان می‌رسد و اینک فرشتگان خدا بر آن صعود و نزول می‌کنند ... پس یعقوب از خواب بیدار شد و گفت: «البته یهوه در این مکان است و من ندانستم»، پس ترسان شده گفت: «این چه مکان ترسناکی است! این نیست جز خانه خدا، و این است دروازه آسمان» (پیدایش، ۲۸: ۱۲-۱۷).
۳. به بیانی دیگر، یکشنبه دوم پس از پنطیکاست.
۴. اولین قدیسه اهل مسکو و همسر قدیس دیمیتری دونسکی است. روس‌ها در گذشته وی را محافظ شهر مسکو می‌دانستند (وفات ۱۴۰۷).

منابع

- Alekseev, S. (2000). *Kak Ustroit Domasni Ikonostas*, Petersburg: Satis Pub.
- Buernin, S. B. (2007). *Povedenie v hrame*, Rastov-na-Donu: Feniks Pub.
- Bulgurlu, V. Geelmuyden (2005). “Doğu Ortodoks Dininde İkonların Anlamı”, *İkonlar*, Translator. Ali Özdamar, Istanbul: Kitap Pub.
- Demirci, Kursat (2006). *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Istanbul: Bayrak Pub.
- Ekimcheva, N. E. (2005). *Vashi svyatie: Pomoshniki I Zastupniki*, Moscow: Mir Kinigi Pub.
- Eliade, Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı*, Translator. M. Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Pub.
- Fedotov, G. (2004). *Svyatie Drevny Rusi*, Petersburg: Satis Pub.
- Filipp (2007). *Pravoslavnaya Semya*, Rastov-na-Donu: Feniks Pub.
- Gippius, Anna (2008). *Svyatoy Panteleimon*, Moscow: AST Pub.
- Golubinski, E. (1903). *Istoriya Kanonizatsii Svyatih v Russkoy Tserkvi*, Moscow.
- Günay Ünver & Güngör Harun,VD (2001). *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması: Kayseri Örneği*, Kayseri: Erciyes University Pub.
- Jivov, V. M. (1994). *Svyatost: Kratki Slovar Agiograficheskikh Terminov*, Moscow: Gnosis Pub.

- Kaleda, Gleb (2001). *Polnota jizni VO Hriste: Propovedi*, Moscow: Zachatevski Monastery Pub.
- Kuzmenko, Pavel (1996). *Ruski Pravoslavniy Obryad Kresheniya*, Moscow: Bookmen.
- Mesheryakova V.; Sadovskova V., Vd. (2006). *Pravoslavniy Spravochnik v Pomosh Veruyushemu*, Petersburg: VES Group Pub.
- Mesheryakova V.; Sadovskova V., Vd. (2006). *Osnovi Pravoslavnay Veri*, Kiev.
- Trostnikova, E. V. (2007). *Prazdniki Pravoslavnoy Tserkvi*, Moscow: Eksmo Pub.
- Tsarevski, Leonid (2006). *Propovedi 2006 God*, Moscow: Trovant Pub.
- Tsehanskaya, K. V. (1998). *Ikona v Jizni Russkogo Naroda*, Moscow: Palomnik Pub.
- Tsipin, V. A. (1996). *Tserkovnoe Pravo*, Moscow.
- Yuvenali (1999). "O Kanonizatsi Svyatih v Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi", *Kanonizatsiya Svyatih v XX Veke*, Moscow: Sretenskogo Monastery Pub.